

MAŁGORZATA NOWAK

OBJAŚNIANIE TERMINÓW RELIGIJNYCH
W *ILUSTROWANYM SŁOWNIKU KATECHETYCZNYM*
BEATY BOGUSZEWSKIEJ

Ilustrowany słownik katechetyczny (ISK) autorstwa Beaty Boguszeńskiej (Wydawnictwo JUT, Szczepieszyn 2018) przedstawiany jest przez wydawcę jako „ciekawa i nowatorska pozycja”, zawierająca „zwięzłe definicje sakramentów świętych, pojęć związanych z teologią modlitwą i liturgią, a także historie wielu postaci biblijnych” (ISK 5). Zaprojektowaną przez wydawców grupą odbiorczą słownika są dzieci w wieku przedszkolnym, uczniowie szkoły podstawowej oraz rodzice i katecheci (ISK 5-6). W autorskim zamierzeniu celem publikacji jest „rozbudzenie zainteresowania tematyką religijną, uzupełnienie wiedzy otrzymanej w czasie katechezy szkolnej oraz wyjaśnienie podstawowych pojęć teologicznych” (ISK 5). Jak deklaruje wydawca – „wyboru haseł opisanych w słowniku dokonano na podstawie programu nauczania religii rzymskokatolickiej w szkole podstawowej” (ISK 6).

Właściwe definiowanie pojęć religijnych jest postulowane zarówno przez katechetyków i katechetów, jak i językoznawców. Pierwsi swoje uwagi formułują z perspektywy wewnętrznej – poprawne definicje są ważnym elementem wprowadzenia w tajemnice wiary. Drugich cechuje zewnętrzny ogląd zjawiska, przekładający się na opis sposobów tego definiowania i ewentualne postulaty odnośnie do tego procesu (zob. np. Zarębski; Pawłowska; Kowalikowa). Rozważając kwestie definicji w dydaktyce w szczegółowym kontekście wybranych podręczników do nauki religii, ks. Hieronim Kosiarski pisał: „Fachowe, przejrzyste i zrozumiałe definiowanie znaczeń terminów

Dr hab. MAŁGORZATA NOWAK-BARCIŃSKA, prof. KUL (publikująca pod nazwiskiem Nowak) – profesor nadzwyczajny w Katedrze Języka Polskiego Instytutu Językoznawstwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: malgorzata.nowak@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5248-9130>.

jest jednym z fundamentalnych warunków efektywnego komunikowania [...]. Problem definicji nabiera szczególnej wagi w procesie przekazywania wiedzy i kształtowania poglądów. W nauczaniu, czyli w dyskursie dydaktycznym (a więc także w katechezie), którego celem nadrzędnym jest przekazywanie prawdy, definiowanie pojęć – ujętych językowo jako terminy – będących istotną częścią tej prawdy, nabiera fundamentalnego znaczenia. Definiowanie to powinno być procesem zapewniającym jednoznaczność i uniemożliwiającym manipulowanie znaczeniami” (Kosiarski 304). Jak pokazuje praktyka i co zaznaczają badacze: „[z]asadniczy zrąb terminologii religijnej dziecko poznaje w najwcześniejszych fazach swojego kształcenia (szczytem byłaby tu edukacja dzieci pierwszokomunijnych [...]). W późniejszych latach pojęcia te bywają wielokrotnie przywoływane, choć nie zawsze po raz kolejny objaśniane” (Zarębski 319). Inaczej mówiąc, poprawność „definicji pierwszych” stanowi gwarancję właściwego przebiegu procesu dydaktycznego z jednej strony, z drugiej – ważniejszej – rozwoju religijnego młodego człowieka. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie mikrostruktury *Ilustrowanego słownika katechetycznego*, szczególnie zaś przyjętych w leksykonie sposobów definiowania pojęć religijnych¹.

Ilustrowany słownik katechetyczny Beaty Boguszewskiej spełnia definicyjne cechy słownika (‘zbiór wyrazów dobranych i uporządkowanych według określonej zasady, zawierający ich definicje, przykłady użycia, etymologię itp.; książka zawierająca taki zbiór’ – SWJP 2: 325), z racji uwzględnienia w opisie nie tylko wyrażen językowych, lecz „przedmiotów” należących do zakresu pojęcia *katecheza* czy – szerzej – *religia* (w tym haseł osobowych i geograficznych) jest typologicznie *słownikiem encyklopedycznym*. Słownik określić można jako specjalistyczny (intensywny), zawierający informacje „o wyrazach jako terminach istniejących w danej dziedzinie” (Miodunka

¹ Mimo iż w tytule słownika figuruje przymiotnik *katechetyczny*, analizując źródła wykorzystywać będziemy szerszy zakresowo przymiotnik *religijny*. *Katechetyczny* rozumiany jest bowiem jako ‘odnoszący się do katechezy, katechizowania’ (*Słownik współczesnego języka polskiego* 1: 369. Dalej jako SWJP). *Religijny* ‘mający związek z religią, dotyczący religii’ (SWJP 2: 235). Użycie formy *katechetyczny* w tytule leksykonu tłumaczyć może potoczne znaczenie *katechezy* (Katecheza 2. ‘lekcja religii’ – SWJP t. 1, 369). Znaczenie klasyfikowane w SWJP jako religijne (kwalifikator) definiowane następująco – Katecheza 1. ‘uczenie zasad religii chrześcijańskiej’, najczęściej w formie wykładu’ (SWJP 1: 369). Religijny charakter słownika Boguszewskiej dobrze uwidacznia się w zestawieniu ze *Słownikiem katechetycznym* (dalej jako SK). Opracowanie – adresowane do dorosłego, specjalistycznego odbiorcy – stanowi tłumaczenie włoskiego *Dizionario di Catechetika* (tłum. Krystyna Kozak) z polskim uzupełnieniem („polonizująca adaptacja haseł oryginalnych”, SK 12). Wydawca słownika celowo ograniczył jego wartość do treści pozostających w „relacji z katechetyką”.

222). Formalnie leksykon może być określany jako alfabetyczny *a fronte*, z tematyczną selekcją haseł. Poszczególne słownikowe działy (litery) sygnowane są w partii inicjalnej formułą *x jak...* (*A jak...*, *B jak...*, *C jak...*)² oraz graficznym wyróżnieniem danej litery na marginesie słownikowej strony. Wszystkie hasła mają postać nominalną, prostą (*Biblia*, *Czyścić*, *Herezja*, *Rekolekcje*, *Wiara*) lub rozbudowaną (grupy imienne typu: *Grzech pierworodny*, *Ministrant kadzidla*, *Rozmnożenie chleba*, *Sąd ostateczny*, *Uroczystość Wszystkich Świętych*). Słownik ogółem obejmuje 336 haseł, 12 z nich ma charakter odsyłaczowy, sygnowany skrótem *zob.* (*Chrystus zob. Jezus Chrystus*, *Kazanie na Górze zob. Błogosławieństwa*, *Modlitwa Pańska zob. Ojciec nasz*). Poszczególne hasła rozpisane są we właściwym dla dzieł leksykograficznych układzie dwukolumnowym. Artykuł hasłowy rozpoczyna wyróżniony typograficznie (odmienny krój i kolor czcionki) wyraz hasłowy, po którym pojawia się myślnik, w leksykonach pełniący funkcję spójnika wyrażającego równość zakresów członu definiowanego i definiującego. Spodziewana bezpośrednio po spójniku definicja w analizowanym słowniku zasadniczo jest wkomponowana w tekst, inaczej mówiąc, stanowi ona element krótkiej narracji, jak zaznacza wydawca: „[p]rzedstawione w formie krótkich opowiadań hasła opisane są prostym językiem, zrozumiałym dla najmłodszych” (ISK 5). Koncepcyjnie *Ilustrowany słownik katechetyczny* Beaty Boguszeńskiej można by zestawzić z *Innym słownikiem języka polskiego* M. Bańko³ (por.: „jednym z zadań, jakie postawiliśmy naszym definicjom, było to, by brzmiały jasno i naturalnie” ISJP XXIV).

Dla właściwego zobrazowania metody objaśniania pojęć przyjętej w ISK przytoczmy całościowo wybrany ze źródła artykuł hasłowy, zestawiając go w celu porównawczym z paralelnymi hasłami ze specjalistycznego *Słownika katechetycznego* oraz ogólnych słowników współczesnego języka polskiego.

ISK

Anioł – dobry Bóg, stwarzając ludzi, dał im wzrok, dzięki temu możemy oglądać świat, który jest wokół nas. Świat ten możemy również dotykać, wachać czy smakować. Istnieje jednak jeszcze inny świat, którego nie da się w żaden sposób zobaczyć. Jest to świat duchowy, należą do niego między innymi aniołowie.

Anioł jest istotą duchową stworzoną przez Boga. Nie posiada ciała, więc nie możemy go zobaczyć. Choć nie wiemy, jak wyglądają aniołowie, to na obrazach najczęściej są przedstawiani jako istoty w długich, białych sukniach z wielkimi

² W tym kontekście zastrzeżenia należy wnieść do otwierającego dział na literę C wyrazu hasłowego *Caritas* (*C jak... Caritas*; ISK 25), w którym nie zawarto informacji o wymowie jednostki (typu *czytaj, wymawiaj karitas*), co skutkować może utrwaleniem – błędnej – wymowy doliterowej.

³ *Inny słownik języka polskiego*, dalej ISJP.

skrzydłami. W Piśmie Świętym jest wiele opowiadań i tym, jak aniołowie byli pośrednikami między Bogiem a ludźmi. To anioł zaniósł Maryi wiadomość, że będzie matką Syna Bożego. Również aniołowie obudzili pasterzy i kazali im udać się do Betlejem, aby przywitać nowo narodzonego Jezusa (12);

SK

Aniołowie i demony⁴ – 1. Orędzie przekazane na kartach Pisma świętego stwierdza, że plan synowskiego zjednoczenia, jaki Pan Bóg przygotował dla świata, i na mocy którego wszystko istnieje, choć zakłada głównie (co potwierdza prawda o Wcieleniu) wolną odpowiedź ze strony człowieka, dotyczy także innych duchowych bytów. Były te, jakkolwiek posiadają wolność doskonalszą od ludzkiej, to jednak są z nią solidarne. Objawienie to stanowi jądro nauki o aniołach [...] (46).

SWJP

Anioł – 1. ‘w niektórych religiach, zwłaszcza chrześcijańskiej (także w judaizmie i islamie) istota niematerialna pośrednicząca między Bogiem a ludźmi’, 2. ‘konwencjonalne przedstawienie w malarstwie i rzeźbie takiej istoty w ludzkiej postaci ze skrzydłami, w białych szatach’, 3. ‘zwiastun, symbol czegoś, najczęściej pokoju, wojny, śmierci, burzy itp.’, 4. ‘osoba, zwykle kobieta, łagodna, dobra, szlachetna’ (t. 1, 16);

ISJP

Anioł to według wierzeń religijnych duchowa, niebiańska istota, będąca sługą i posłańcem Boga oraz uosobieniem dobroci i doskonałości. Anioł wyobrażany jest zwykle w ludzkiej postaci ze skrzydłami (30).

Formalne objaśnienie definiendum *anioł* w ISK zawierają wypowiedzenia: „Anioł jest istotą duchową stworzoną przez Boga. Nie posiada ciała, więc nie możemy go zobaczyć”. W definiowaniu pojęcia wyzyskano formułę wykorzystującą jako spójnik definicyjny *jest* wprowadzające objaśnienie. W opinii R. Zarębskiego formuła ta, obok wyrażenia *jest to* i imiesłowu *zwanym*, stanowi wykładnik definiowania powszechni w podręcznikach do nauczania religii dla młodszych dzieci (Zarębski 322). Język członu definiującego, tak jak język całego artykułu, uznać można za zrozumiały dla uczącego się dziecka, wpisujący się w założenia prostych, kontekstowych, nieencyklopedycznych definicji ISJP.

Spójrzmy jeszcze, już bez tła porównawczego, na hasła *Kadzidło*, *Wypominki* i *Świątynia*:

⁴ Stanowiący wykład z zakresu angelologii, opatrzony naukową bibliografią artykuł jest obszerny (pięć numerowanych segmentów), porównawczo przytaczamy tylko jego fragment początkowy.

Kadzidło – do Jezusa narodzonego w betlejemskiej stajence przybyli trzej mędrcy i złożyli cenne dary. Wśród nich było kadzidło, czyli żywica z dodatkiem ziół, która przy spalaniu na rozżarzonych węgielkach wydziela pięknie pachnący dym.

Do dzisiejszego dnia kadzidła używa się w kościele, przy szczególnie uroczystości sprawowanych Mszach Świętych. Dzieje się to najczęściej w ważne święta, takie jak Boże Narodzenie czy Wielkanoc, oraz przy Mszach Świętych pod przewodnictwem biskupa. Okadza się wtedy ołtarz oraz Ewangeliarz. Dym kadzidła unosi się do gór. Jest on więc symbolem naszych modlitw, które zanosimy do Boga. Kadzidło jest używane podczas procesji, jest wtedy znakiem czci, którą oddajemy Panu Jezusowi obecnemu w Najświętszym Sakramencie (ISK 81).

Wypominki – pamięć o naszych bliskich zmarłych jest piękną rzeczą, ale nie może ona ograniczać się jedynie do sprzątnięcia grobów, zapalania zniczy i stawiania kwiatów czy wieńców. Zmarłym przede wszystkim jesteśmy winni modlitwę. Pamiętajmy, że oni tam już nie mogą pomóc sami sobie. Jeśli ich dusze trafiły do czyśćca, to jedynie Bóg może ich stamtąd uwolnić poprzez naszą wstawienniczą modlitwę.

Wypominki są specjalną formą modlitwy, jaką wraz z całym Kościołem możemy ofiarować naszym zmarłym. Odprawiane są zazwyczaj w listopadzie, zaczynając od uroczystości Wszystkich Świętych oraz wspomnienia wszystkich wiernych zmarłych. Wierni na karteczkach zapisują imiona i nazwiska swoich bliskich zmarłych. Kartki te przynoszą do kościoła. Podczas nabożeństwa odczytuje się zapisane kartki, a wspólnota parafialna modli się za zmarłych polecanych w wypominkach, odmawiając różaniec (ISK 224-225).

Świątynia – obecnie, w języku potocznym, świątyniami nazywamy wszystkie kościoły i kaplice, w których jest Najświętszy Sakrament, gdzie przychodzimy, aby wspólnie się modlić. Zachowujemy się tam cicho, aby nie przeszkadzać innym w modlitwie, w ich spotkaniu z Bogiem. Nasze świątynie są miejscami szczególnymi, dlatego bardzo o nie dbamy. Są zawsze czyste i pięknie udekorowane. Dbamy, aby na ścianach wisiały piękne obrazy, a przy ołtarzu zawsze stały żywe kwiaty. Na znak szacunku dla tego świętego miejsca wchodzących do świątyni obowiązuje godny strój. Dlatego, nawet w największe upały, nie przychodzimy w krótkich spodenkach czy koszulkach bez rękawów. Klapki także nie są właściwym obuwem, w którym wybieramy się do świątyni na spotkanie z Bogiem.

Ale nie zawsze świątyniami nazywano wszystkie miejsca modlitwy. Według tradycji żydowskiej na świecie istniała tylko jedna świątynia, w Jerozolimie. Było to najważniejsze miejsce modlitwy i jedyne, gdzie można było składać Bogu ofiary. Przechowywano tam Arkę Przymierza. Żydzi z najdalszych krańców przychodzili co roku do jerozolimskiej świątyni na święto Paschy (ISK 195-196)

I tu człony definiujące można wyłączyć z narracji o zróżnicowanej funkcji, m.in. egzemplifikującej, tj. ilustracji materiałowej stanowiącej w tradycyjnych słownikach jeden z fakultatywnych elementów mikrostruktury, stanowiący zarazem integralną część opisu leksykograficznego danej jednostki języka (Rudnicka 111-112). Będą to odpowiednio: „kadzidło, czyli żywica z dodatkiem ziół, która przy spalaniu na rozżarzonych węgielkach wydziela

pięknie pachnący dym”, „Wypominki są specjalną formą modlitwy, jaką wraz z całym Kościołem możemy ofiarować naszym zmarłym”, „świątyniami nazywamy wszystkie kościoły i kaplice, w których jest Najświętszy Sakrament, gdzie przychodzimy, aby wspólnie się modlić”. Jak się wydaje, procedura taka (odseparowanie części definicyjnej artykułu), zwłaszcza gdy człon definiujący nie pojawia się w inicjalnej części artykułu hasłowego, dziecku na etapie wczesnoszkolnym (prototypowy odbiorca) może jednak nastęrczyć problem. Statystycznie częste w ISK jest poprzedzenie objaśnienia wyrazu hasłowego swoistym wstępem, osadzającym definiowane pojęcie w bliższym (znanym) odbiorcy kontekście.

Co warte podkreślenia, w odniesieniu do założonego odbiorcy leksykonu, w ISK abstrakcyjną rzeczywistość duchową porównuje się często do zjawisk konkretnych, znanych dzieciom i młodzieży z codziennego życia. Oczywiście sygnałem analogii jest leksem *podobnie*, por. „Adwent – kiedy do naszego domu ma przybyć ktoś, kto jest dla nas ważny, to długo i starannie przygotowujemy się do tego spotkania. Podobnie każdego roku przygotowujemy się na narodzenie Pana Jezusa. Przez 4 tygodnie nie tylko sprzątamy i dekorujemy swoje mieszkania, ale przede wszystkim robimy porządek w naszych sercach: przebaczymy tym, którzy wobec nas zawinili, i sami prosimy o przebaczenie, uczestniczymy w rekolekcjach parafialnych, przystępujemy do spowiedzi” (ISK 9), czasem jednak porównanie pozbawione jest formalnego zapowiednika: „Przymierze – w życiu często zawieramy różne umowy. Gdy dorośli np. pożyczają pieniądze z banku, podpisują umowę. Przedstawiciel banku obiecuje, że pożyczyci określoną kwotę pieniędzy. Druga strona zaś obiecuje, że pieniądze te odda we wcześniej ustalonym terminie. Gdy wszystkie warunki umowy są ustalone, sporządza się specjalny dokument, który podpisują wszyscy zainteresowani. Dawniej również zawierano takie umowy. Najczęściej miały one tylko ustny charakter. Umowy zawierał również Bóg. Nazywamy je przymierzami” (ISK 169-170).

Generalizując, można powiedzieć, że definicje zawarte w ISK są pełnozdaniove, analityczne (rozcłonkowane, tj. zbudowane z wyrażen częściiej używanych niż definiendum i prostszych), przystępne, pozbawione elementów scjentystycznych. Wyjaśnienie pojęć religijnych jest jednym z celów słownikowych „opowiadań” – analiza materiału daje podstawy do sądu, że dla autorki leksykonu równie ważną kwestią jest kształtowanie postaw (np. oddziaływanie o modusie – nad „piękną” troskę o groby zmarłych ważniejsza jest modlitwa). Z tego względu włączone w narrację ilustracje materiałowe oraz edukacyjne (kulturowo-historyczne) i formacyjne uzupełnienia

i komentarze, zwłaszcza zaś perswazyjne akty mowy (rady, zalecenia, przestrogi – np. do kościoła chodzimy w „godnym stroju”) w zakresie formy i funkcji przypominają historyczne kaznodziejskie i dydaktyczne *exempla*⁵.

Dany artykuł standardowo objaśnia hasło wyjściowe (definiendum), choć znaleźć można w ISK i przykłady chybionych czy niejednoznacznych rozwiązań, np.:

Pielgrzymka – są na świecie takie miejsca, które w szczególny sposób zostały wybrane przez Boga. Są to miejsca objawień lub sanktuaria, czyli kościoły, w których znajduje się jakiś cenny obraz, figura czy grób osoby świętej. W tych miejscach ludzie modlą się i wypraszają potrzebne im łaski. Właśnie do takich miejsc pielgrzymują ci, którzy bardzo kochają Boga. Jedni jadą autobusami, inni idą pieszo, często nawet kilkanaście dni. Swoją czas i wysiłek ofiarowują Panu Bogu w różnych, ważnych intencjach. Proszą o zdrowie, o dobre decyzje w życiu, dziękują za to, co otrzymali, a także przepraszają. Pielgrzymować można pojedynczo lub z grupą.

Pielgrzymki zawsze odbywają się do miejsc słynących łaskami. W Polsce najbardziej znanym takim miejscem jest Jasna Góra, a na świecie np. Lourdes, Fatima, Santiago de Compostella, Rzym czy Ziemia Święta (ISK 155).

O ile w artykule hasłowym znajdziemy eksplicitną definicję *sanktuarium*, implicytnie zaś definicję *pielgrzymowania* (‘jechać autobusami lub iść pieszo, często nawet kilkanaście dni, do miejsca w szczególny sposób wybranego przez Boga’)⁶, o tyle niewyjaśniona jest sama *pielgrzymka* w SWJP definiowana w dwóch znaczeniach: „1. ‘wędrowka do miejsca kultu w celu uczczenia kogoś lub czegoś’, 2. ‘grupa osób pielgrzymujących razem do miejsca kultu’” (2: 37). Podobne zastrzeżenia wnieść można do hasła *Światło*.

Leksemy wieloznaczne definiowane są w obrębie jednego artykułu. Wieloznaczność sygnalizowana być może formułą *słowo x może mieć znaczenia* wraz z liczbowym określeniem znaczeń („Kościół – słowo kościół może mieć dwa znaczenia” ISK 90). Częściej dane na temat różnic znaczeniowych wprowadzają formuły: *x to również z*, *x to także z*, *x-em nazywamy także z* („Błogosławiony – gdy widzimy kogoś, kto prawdziwie jest szczęśliwy, mówimy, że Pan Bóg mu błogosławi. Samo słowo błogosławiony oznacza właśnie szczęśliwy. Błogosławiony to także ten, kto jest przyjacielem Pana Jezusa i żyje zgodnie z Bożymi przykazaniami. Błogosławionymi nazywamy osoby, które na ziemi prowadziły dobre i święte życie. Wierzimy, że po

⁵ *Exemplum* definiowane jest jako forma narracyjna – „przykład, krótkie opowiadanie stanowiące pozytywną lub negatywną ilustrację wywodów umoralniających”. *Słownik terminów literackich* 134.

⁶ W SWJP *pielgrzymować* – ‘odbywać wędrowki do miejsc kultu’ (2: 37), w ISJP.

śmierci ich dusze przebywają w niebie. Do takich osób możemy się modlić i prosić o wstawiennictwo w ważnych dla nas sprawach. Błogosławiony to również tytuł, jaki Kościół nadaje osobom beatyfikowanym”; ISK 22; „Odpust – w sakramencie pokuty i pojednania każdy, kto szczerze żałuje, otrzymuje przebaczenie i odpuszczenie grzechów. Nie uwalnia to jednak od kar doczesnych, które grzesznik ponosi za życia lub po śmierci, pokutując w czyśćcu. Odpusty są darowaniem tej kary [...]. Odpustem nazywamy również uroczystość związaną ze świętem patrona parafii”; ISK 139-140). Poszczególne znaczenia jednostki hasłowej przedstawiane są w kluczu hierarchicznym ważnym dla dziedziny, co oznacza, że znaczenia specjalistyczne lub dawne mogą linearnie poprzedzać znaczenie aktualnie podstawowe i powszechne w języku ogólnym (por. hasło *Odpust*, *Błogosławiony*). W wypadku zachowania właściwej dla słowników ogólnych kolejności prezentacji znaczeń w haśle (np. *Kościół*) ranga znaczeń jest waloryzowana („Kościół – słowo kościół może mieć dwa znaczenia. Pierwsze, najczęściej używane – to budynek, w którym spotykają się ludzie wierzący, gdzie odprawia się Mszę Świętą i sprawuje sakramenty. Kościół to również, a może nawet przede wszystkim, wspólnota miłości Boga i ludzi”, ISK 90).

W leksykonie rejestrujemy też artykuły, w których prócz pojęcia podstawowego (wyraz hasłowy, definiendum 1) definiuje się inne, o statusie podhasła (definiendum 2) lub podhasła (definiendum 2, definiendum 3...). Widać to np. w artykule *Boże Narodzenie*, w którym odnajdujemy zarówno definicję święta, jak i *mszy pasterskiej* oraz *kolędy* (jednostki te nie stanowią w słowniku odrębnych form hasłowych):

Boże Narodzenie – święto Narodzenia Pana Jezusa obchodzone jest 25 grudnia. Rozpoczyna się ono już wieczorem dnia poprzedniego, czyli 24 grudnia, uroczystą kolacją wigilijną. O północy w kościołach odprawiana jest Msza pasterska (zwana potocznie pasterką) na pamiątkę, że to właśnie pasterze jako pierwsi powitali nowo narodzonego Jezusa. Podczas świąt Bożego Narodzenia czytamy z *Pisma Świętego* historię narodzenia Jezusa, śpiewamy pieśni, które opowiadają o tym wydarzeniu, czyli kolędy. W kościołach i w domach ubieramy choinki oraz budujemy szopki. Wszystko to czynimy, aby pamiętać, że Bóg kocha nas tak bardzo, że zesłał na ziemię swojego syna Jezusa (ISK 23, 25).

Z podobną sytuacją, zmieniającą *de facto* liczbę pojęć objaśnionych w słowniku, mamy do czynienia w artykule hasłowym *Lektor*, zawierającym także objaśnienie słowa *alba* („Lektor – jest to najczęściej młody chłopak lub dorosły mężczyzna, któremu została powierzona funkcja czytania Pisma Świętego podczas liturgii słowa. Lektor może również śpiewać psalm lub

czytać wezwania modlitwy wiernych. [...] Stojem noszonym przez lektorów podczas liturgii jest długa, biała szata, zwana albą”; ISK 93). Z leksykograficznego punktu widzenia w tym wypadku mamy do czynienia z wplataniem w obręb hasła powiązanych logicznie lub przyczynowo podhasła.

W części artykułów hasłowych wprowadzany jest równoważnik członu definiowanego, pozostający w nim w relacji jednoznacznej lub bliskoznacznej (np. zróżnicowany stylowo: polszczyzna oficjalna – polszczyzna potoczna). Pierwszy typ synonimii, oparty na formule *inna nazwa x to y*, reprezentuje przykład: „Rok liturgiczny – [...]. Inna nazwa roku liturgicznego to rok kościelny” (ISK 180); drugi ukazują eksplikacje następujące, wykorzystujące formuły *x zwany potocznie y-iem, x popularnie zwany y-iem, inna (popularna) nazwa x to y*: „Liturgia godzin – [...] Ta codzienna modlitwa Kościoła zwana potocznie brewiarzem oparta jest na rozważaniu psalmów. [...]” (ISK 97); „Nabożeństwo majowe – [...] W Kościele katolickim codziennie przez cały maj odprawiane jest nabożeństwo ku czci Maryi, zwane potocznie nabożeństwem majowym. Polega ono na uroczystym odmówieniu lub odśpiewaniu *Litanii loretańskiej*” (ISK 121); „Wielki Czwartek – [...] Po Mszy Świętej tego dnia Najświętszy Sakrament przenosi się na ołtarz adoracji, popularnie zwany ciemnicą” (ISK 214); „Zesłanie Ducha Świętego – [...] Inna, popularna nazwa Uroczystości Zesłania Ducha Świętego to Zielone Świąta” (ISK 229).

Podstawowym typem definicji przyjętym w słowniku jest definicja realnoznaczeniowa, polegająca na „przedstawieniu lub opisanu desygnatu wyrazu” (Żmigrodzki 80). W leksykonie w standardowej postaci definicje te odzwierciedlają właściwy dla definicji równościowej schemat *x* (człon definiowany, definiendum) *jest to... / było to...* (spójnik definicyjny) *y* (człon definiujący, definiens) (zob. Żmigrodzki 82), widoczny np. w przykładach: „Apokalipsa – jest to ostatnia Księga Pisma Świętego. Opisuje wizję końca świata, a także zawiera apel do siedmiu Kościołów w Azji Mniejszej o wierność Bogu [...]” (ISK 12-13); „Chciwość – [...] Chciwość jest to nadmierne pożądanie dóbr stworzonych, nieumiarkowane zdobywanie ich, gromadzenie, chęć posiadania za wszelką cenę. Jest to nadmierne przywiązanie do rzeczy” (ISK 27). Ten sam typ definicji realizowany jest za pomocą schematu *x oznacza / znaczy y*. Rzadszym schematem jest: *mianem x określa się y* („Liturgia słowa – mianem liturgii słowa określane są wszystkie obrzędy, których centrum stanowi głoszenie słowa Bożego [...]”; ISK 98). Definicjom realnoznaczeniowym towarzyszyć mogą synonimiczne i metaforyczne (wprowadzane np. formułą *x nazywane jest również*): „Ambona nazywana jest również stołem

słowa Bożego, ponieważ z ambony zawsze czyta się czytania z Pisma Świętego i modlitwę powszechną, śpiewa psalm responsoryjny oraz orędzie wielkanocne [...]” (ISK 11). Z reguły, zgodnie z pożądanym metodycznie kierunkiem od konkretności do abstrakcji, definicje metaforyczne występują jako kolejne w porządku linearnym po definicjach realnoznaczeniowych. Odstępstwo od takiego porządku zauważamy np. w artykule hasłowym *Wieczernik*: „Wieczernik – [...] Tutaj Jezus umył Apostołom nogi, a po Zmartwychwstaniu spotkał się z uczniami, tu także na Apostołów, którzy trwali na modlitwie wraz z Maryją, zstąpił Duch Święty. Wieczernik jest więc miejscem, w którym narodził się Kościół. Jest matką wszystkich kościołów. Wieczernik była to sala, która znajdowała się na piętrze domu należącego do jakiegoś anonimowego człowieka [...]” (ISK 212).

Encyklopedyczny charakter słownika Boguszewskiej wyjaśnia, jak już zaznaczono, obecne w nim definiowanie nie tylko wyrażen językowych, lecz „przedmiotów” należących do zakresu pojęcia *religia*. W partiach narracyjnych ISK, dydaktycznego w skali globalnej, objaśniane są także pozostające w relacji w wyrazem hasłowym gesty, znaki i symbole wykorzystywane w liturgii i życiu religijnym. Od strony formalniej definiuje się je tak, jak wyrazy hasłowe. Produktywnymi schematami są w tym wypadku: *x oznacza y*, *x przypomina y* („Ewangelia” – [...] Fragment *Ewangelii* jest czytany w każdej liturgii słowa, podczas każdej Mszy Świętej. Słuchamy go zawsze w postawie stojącej, wcześniej kreśląc znak krzyża na swoim czole, wargach i sercu. Oznacza to, że mamy usłyszeć słowo przyjąć i rozważać je, głosić innym, a także zachowywać w sercu i codziennie nim żyć”, ISK 53; „Lampion adwentowy – [...] W Adwencie, gdy odprawiane są Msze roratnie, wieniec, najczęściej dzieci, przynoszą do kościoła lampiony. Większość z nich jest własnoręcznie zrobiona i pięknie ozdobiona. Wyglądają jak małe latarniki. W ich wnętrzu umieszcza się świecę, którą zapala się podczas Mszy Świętej. Oznacza ona nasze oczekiwanie i gotowość na przyjście Pana Jezusa. [...]”, ISK 93; „Wielki Czwartek – [...] Z ołtarza zdejmuje się obrus. Ten gest ma nam przypominać obnażenie z szat Pana Jezusa”, ISK 214; „Wieniec adwentowy – jest to jeden z symboli Adwentu. Ma on kształt koła, co oznacza, że Bóg jest wieczny, nie ma początku ani końca. Wieniec wykonuje się z gałązek iglastych drzew. Są one wiecznie zielone. To przypomina nam, że Bóg wszystkim, którzy w Niego wierzą, daje życie wieczne. Na wieńcu umieszcza się cztery świece, na cztery kolejne tygodnie Adwentu. Każdej niedzieli Adwentu zapala się o jedną świecę więcej. Ich płomienie przypominają, że to Jezus jest światłością”, ISK 217).

Artykuły hasłowe są zasadniczo pozbawione informacji językowych. Zarejestrowane dotyczą genezy i etymologii wyrazów zapożyczonych oraz kolokacji właściwych dla komunikacji religijnej. W odniesieniu do wyrazów zapożyczonych utrzymujących w polszczyźnie postać oryginalną lub spolszczonych graficznie pojawiają się wskazania na język zapożyczenia oraz/lub uproszczone objaśnienia znaczenia pierwotnego. Komentarz realizowany jest w formule: *nazwa pochodzi od x-iego słowa 'y'; słowo / wyraz pochodzi z języka x (i) oznacza y...; w języku x nazwa y oznacza z; x dawniej znaczyło y*, np.: „Caritas – jest to kościelna organizacja dobroczynna, która zajmuje się pomaganiem innym. Jej nazwa pochodzi od łacińskiego słowa ‘miłość’ [...]” (ISK 25); „Paruzja – wyraz paruzja pochodzi z języka greckiego i oznacza ‘ponowne przyjście’” (ISK 149); „Izrael – [...] W języku hebrajskim nazwa Izrael oznacza ‘ten, który walczył z Bogiem’ lub ‘Bóg panuje’” (ISK 71); „Hosanna – [...] To obco brzmiące słowo hosanna dawniej znaczyło tyle samo co ‘ratuj, przyjdź nam z pomocą’” (ISK 68). W odniesieniu do kolokacji interesująca jest uwaga zawarta w haśle *Intencja* „słowo intencja często jest używane w odniesieniu do modlitwy. Słyszymy, że ktoś modli się w czyjejś intencji czy też że Msza Święta będzie sprawowana w jakich intencjach” (ISK 70). Informacje o łączliwości leksykalnej i składniowej omawianej jednostki hasłowej odbiorca ISK zyskuje prymarnie implicytnie dzięki definicjom kontekstowym i obudowującym je narracjom pełniącym m.in. funkcję spreparowanej ilustracji materiałowej.

Odnieśmy się jeszcze do sygnalizowanego już w tytule leksykonu kodu ikonizacyjnego. Ma on charakter wspomagający, co oznacza, że w słowniku nie występują „czyste” definicje ikonograficzne (zaliczane do wąsko rozumianych definicji ostensywnych, in. deiktycznych), reprezentowane wyłącznie przez rysunek z podpisem (zob. Żmigrodzki 84). W publikacji łącznie wykorzystano 133 kolorowe ilustracje utrzymane w realistycznej stylistyce.

WNIOSKI

Objaśnianie terminów religijnych w *Ilustrowanym słowniku katechetycznym* Beaty Boguszeńskiej włączone jest integralnie w krótką formę narracyjną – potocznie rozumiane opowiadanie (‘to, co ktoś opowiada; opowieść; historia’, SWJP 1: 689). Nieencyklopedyczne narracje, w których ma miejsce zarówno ukonkretnienie, jak i odwołanie do przykładu (przykładów) czy analogii, niewątpliwie ułatwiają młodemu odbiorcy zrozumienie pojęć reli-

gijnych. Różne sposoby definiowania znaczeń (definicje realnoznaczeniowe, synonimiczne, metaforyczne), jak się wydaje, mogą przyczynić się nie tylko do zapamiętania określonego pojęcia, ale, co ważniejsze, jego rozumienia. W analizowanym słowniku w rozbudowanych artykułach hasłowych, poza objaśniającą funkcją metajęzykową, uaktywnia się także funkcja wychowawczo-formacyjna. Z leksykograficznego punktu widzenia dyskursywny charakter publikacji, a zwłaszcza nadmierny dydaktyzm niektórych objaśnień jako niełączy się *stricte* z analizą faktów językowych, może wydawać się niewłaściwy. Z uwagi na zaprojektowanego odbiorcę (słownik dla ucznia szkoły podstawowej) ze wszech miar zasługuje jednak na uznanie. Jak się bowiem przyjmuje: „celem słownika przeznaczonego dla młodzieży powinno być nie tylko przekazywanie wiedzy, ale wszechstronne kształcenie i wychowanie” (Żmigrodzki 203). Służące im partie tekstu, podobnie jak samo wtopienie definicji w tekst opowiadania, w perspektywie ściśle pragmatycznej zakłócają jednak charakter słownika. Mogą bowiem utrudniać szybkie odnalezienie (np. w celu repetetywnym) definicji wyrazu hasłowego.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Boguszewska, Beata. *Ilustrowany słownik katechetyczny*. Wydawnictwo JUT, 2018 [ISK].
- Inny słownik języka polskiego*, red. Mirosław Bańko, t. 1-2, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000 [ISJP].
- Słownik katechetyczny*, red. wyd. pol. Kazimierz Misiaszek SDB, Wydawnictwo Salezjańskie, 2007 [SK].
- Słownik współczesnego języka polskiego*, red. Bogusław Dunaj, t. 1-2, Reader's Digest Przegląd 2001 [SWJP].

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Kosiarski, Hieronim. „Znaczenie, analiza i recepcja terminów występujących w podręcznikach do lekcji religii”. *Język katechezy*, red. Renata Przybylska i Wiesław Przyczyna, Biblos 2008, ss. 301-316.
- Kowalikowa, Jadwiga. „Funkcje katechezy z perspektywy językoznawczej”. *Funkcje wypowiedzi religijnych*, red. Renata Przybylska i Wiesław Przyczyna, Biblos 2014, ss. 175-197.
- Miodunka, Władysław. *Podstawy leksykologii i leksykografii*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.
- Nowak, Małgorzata. „Wprowadzenie w doświadczenie religijne – o *Ilustrowanym słowniku wyrazów religijnych dla dzieci* Joanny Krzyżanek i jego języku”. *Język doświadczenia religijnego*, t. IV, red. Grzegorz Cyran i Elżbieta Skorupska-Raczyńska, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, 2012, ss. 249-263.

- Pawłowska, Regina. „Kształcenie procesów rozumienia tekstów słyszanych i czytanych na szkolnych lekcjach religii”. *Język katechezy*, red. Renata Przybylska i Wiesław Przychyna, Biblos, 2008, ss. 178-188.
- Rudnicka, Ewa. „Leksykograficzne egzemplum, Sposoby wykorzystania cytatów i kolokacji w polskich słownikach ogólnych”. *Słowa – kładki, na których spotykają się ludzie różnych światów*, red. Iwona Burkacka, Radosław Pawelec i Dorota Zdunkiewicz-Jedynak, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2010, ss. 111-126.
- Słownik terminów literackich*, red. Janusz Sławiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985.
- Zarębski, Rafał. „Objaśnianie terminów religijnych w podręcznikach do nauki religii”. *Język katechezy*, red. Renata Przybylska i Wiesław Przychyna, Biblos, 2008, ss. 317-328.
- Żmigrodzki, Piotr. *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003.

OBJAŚNIANIE TERMINÓW RELIGIJNYCH

W ILUSTROWANYM SŁOWNIKU KATECHETYCZNYM BEATY BOGUSZEWSKIEJ

Streszczenie

W artykule omawia się mikrostrukturę adresowanego do dzieci szkolnych *Ilustrowanego słownika katechetycznego* autorstwa Beaty Boguszewskiej (Wydawnictwo JUT, Szczepieszyn 2018), jednego z nielicznych tego typu leksykonów w Polsce. W zamierzeniu twórcy słownik, obejmujący 336 haseł, ma wyjaśniać podstawowe pojęcia teologiczne, terminy związane z modlitwą, liturgią oraz sakramentami i stanowić uzupełnienie wiedzy otrzymanej w czasie katechezy szkolnej. Sygnalizowany w tytule leksykonu kod ikoniczny ma charakter pomocniczy – w słowniku Boguszewskiej nie występują „czyste” definicje ikonograficzne. Artykuły hasłowe są zasadniczo pozbawione informacji językowych (sporadycznie pojawiają się uproszczone objaśnienia etymologiczne typu: *słowo / wyraz pochodzi z języka x (i) oznacza...*). W leksykonie przyjęto dyskursywny model objaśniania pojęć. Definicje (pełnozdaniove, analityczne, pozbawione zbędnych elementów scjentyficznych) wkomponowane są w narracje (opowiadania) stanowiące artykuły hasłowe. Specyficzne opowiadania służą nie tylko oczekiwaniem od słownika objaśnianiu pojęć (funkcja nominatywna i deskryptywna), ale także ogólniejszemu kształceniu i wychowaniu człowieka wierzącego (funkcja wychowawczo-formacyjna). Odbiorca dzieła jest wyraźnie profilowany jako (*prawdziwy*) *przyjaciel (Pana) Jezusa*.

Słowa kluczowe: słownik katechetyczny dla dzieci; terminy religijne; definiowanie.

EXPLICATION OF RELIGIOUS TERMS IN *ILUSTROWANY SŁOWNIK KATECHETYCZNY*
[ILLUSTRATED CATECHETICAL DICTIONARY] BY BEATA BOGUSZEWSKA

Summary

The article discusses the microstructure of the *Illustrated Catechetical Dictionary* addressed to school children. The publication has been composed by Beata Boguszewska (Wydawnictwo JUT, Szczepieszyn 2018) and is among few such lexicons in Poland. As intended by its author, the dictionary, with its 336 entries, explains basic theological concepts, terms related to prayer,

liturgy and sacraments, and complements the knowledge obtained through school catechetical instruction. The iconic code indicated in the lexicon title has an auxiliary character—Boguszewska's dictionary features no "pure" iconographic definitions. The entries are generally devoid of linguistic information (occasionally there are simplified etymological explanations of the type: *this word comes from language x (and) means...*). The lexicon adopts a discursive model of concept explanation. Definitions (full-sentence, analytical, and devoid of unnecessary scientific elements) are incorporated into narratives (short stories), which constitute entry paragraphs. The particular stories serve not only to explain the concepts, as in a regular dictionary (nominative and descriptive function), but they also provide a wider educational context for the believer (educational and formative function). The recipient of the work is clearly profiled as a (*true*) friend (*of Lord*) Jesus.

Key words: catechetical dictionary for children; religious terminology; defining.